

Više od zbroja infrastrukturnih postignuća: omladinske radne akcije i fenomenologija moralne ekonomije dara

ANDREA MATOŠEVIĆ

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Analizirati omladinske radne akcije, jedan od najdugovječnijih i najrasprostranjenijih fenomena u socijalističkoj Jugoslaviji, znači prvenstveno istraživati aspekte dobrovoljnosti akcijaškog sudjelovanja tijekom gotovo pedeset godina njihovog organiziranja. Iako su mahom deklarativni razlozi dijakronijske organizacije i implementacije akcija infrastrukturni, rezultat je uvijek bio ujedno, ako ne i prije svega antropološke prirode. Drugim riječima, samoprijegorno zalaganje, radni entuzijazam i socijalističko takmičenje, sastavni i ne samo deklarativni aspekti radnih akcija, artikulirani su prema principu *dara*. Upravo njegova struktura podrazumijeva obavezu davanja, primanja, ali i nadasve uzvraćanja pa je koncept moralne ekonomije i dugovanja stoga inherentan i radnim akcijama. No, za razliku od predindustrijskih institucija darivanja poput potlača, na radnim se akcijama uočava zamjena rasipništva štedljivošću, rastrošnosti skrbnošću. Iako djeluju dijametralnim principima, razlika između potonjih zapravo leži u promjeni mjesta "potrošnje". Jer dok se kod prvog uništavaju ili daruju materijalna dobra i vrijednosti kako bi se osvojili čast i prestiž, kod omladinskog udarništva potrošnja i rasipništvo su s istom svrhom umješteni u same djelatne subjekte, što već denotira i dominantan *samoprijegoran* idealtipski princip kojim se uspostavlja i provodi. Ta je vrsta *proletarizacije* mnogobrojnih pojedinaca za široko shvaćenu zajednicu imala dalekosežne posljedice.

Ključne riječi: omladinske radne akcije, dar, moralna ekonomija, sram, zajednica

U nedavno objavljenoj knjizi *Die nehmende Hand und die gebende Seite*, čiji se sadržaj u potpunosti može interpretirati kao pledoaje za suvremenu primjenu koncepta darivanja u svrhu nadilaženja trenutne stagnacije političke kulture, njemački filozof Peter Sloterdijk kao rješenje za sveprisutnu "anonimnost i letargičnost" građana, svedenih poglavito na funkciju poreznih obveznika, predlaže "hod prema kolektivitetu ponovo sposobnim za empatiju" (2012: 12). Taj hod, prema autoru, morao bi biti uveden edukacijom o *darivanju* kao i *imenovanjem* pojedinaca koji daruju. Teze mu i prijedlozi gravitiraju poglavito k ponovnom osmišljavanju poreznog sustava koji bi se morao

vitalizirati principom dobrovoljnosti i slobode.¹ Taj njegov prijedlog, kako je i sam predvidio u pretposljednem poglavlju knjige, “Prema etici davanja”, izazvao je nemale kontroverze i uplašene komentare ponajviše kod tradicionalne ljevice. Premda su strah neistomišljenika, pretpostavljamo, izazvale teze koje bride po samom rubu “fiskalne proizvoljnosti”, a time i rizika za funkcioniranje države koji se njome otvaraju, Sloterdijkove je argumente moguće nadopuniti iz jednog sasvim drugog rakursa. Jer, nužno se moramo zapitati što leži iza ili u osnovi poreznih obaveza; što ostvaruje mogućnost svakog, a time i poreznog davanja, transakcije pojedinaca prema državi i anonimnom kolektivitetu? Ukoliko u marksističkoj tradiciji pretpostavimo da je *rad* jedan od važnijih odgovora na to pitanje, utoliko izostanak njegove artikulacije u knjizi utjecajnog mislioca ne samo da mora čuditi, nego valja i primijetiti da teze o “revitalizaciji kolektiviteta darivanjem”, “solidarnosti i novom moralu” ili “imenovanju zaslužnih pojedinaca” djeluju već viđeno, ali sada primijenjeno na odnos građana i državne fiskalne politike. Naime, dobrovoljan rad, pogotovo onaj mladih, omladinaca, nerijetko se organizirao upravo za vrijeme velikih ekonomskih i socijalnih kriza (Senjković 2016: 259–281; Gilette 1968). Karakterizira ga snažan dijalektički odnos između mladih, brigadira, i prirode, koji je morao iznjedriti drukčiju, solidarniju i osvješteniju, kolektivnu antropologiju² (usp. Matošević 2017). Upravo će takvo *darivanje* biti implicitno omladinskim radnim akcijama organiziranim za vrijeme jugoslavenske socijalističke federacije.³

Stoga, Sloterdijkove teze, iako zasigurno “dobre za mišljenje”, provokativne i rehabilitirajuće za pronicljive i pomalo zaboravljene humanističke koncepte kao i gotovo u potpunosti iz javnog i znanstvenog diskursa izmahnute “velike ideje i priče”, u svojoj srži nisu drugo doli “junaštvo” ili “udarništvo”,⁴

¹ Ovaj rad je financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom “Stvaranje socijalističkoga čovjeka. Hrvatsko društvo i ideologija jugoslavenskoga socijalizma” (1718).

Pitanje koje je postavio u tom smjeru vrlo je indikativno: “Odakle dolazi inzistiranje na tezi da je davanje kolektivitetu [poreza i svih oblika davanja državi] pravedno samo ukoliko dolazi putem prisile i pod prijetnjom kazne?” (Sloterdijk 2012: 76), ali je također i reduktivno, što ću pokušati pokazati dalje u tekstu na primjeru “državno organizirane platforme davanja” kakve su bile omladinske radne akcije.

² Termin antropologija u ovom radu koristim u nešto proširenom značenju koje je, također, dijelom karakteristično i za samog Sloterdijka, a može se sažeti sljedećim citatom: “Ljude se uvijek moglo i može ih se oblikovati, antropologija je uvijek bila i jest program za antropotehnologiju; [...] to vrijedi također i upravo za humanističke programe – zaoštrano rečeno: opismenjavanje, obrazovanje karaktera, [...] gimnazije i sveučilišta vidljivo rade na tome da oblikuju ljude po svojoj slici (Hörisch 2007: 47). Poratno jugoslavensko socijalističko društvo svakako je po tom pitanju bilo vrlo eksplicitno i nošeno neskrivenom krilaticom o stvaranju novog socijalističkog čovjeka.

³ Forma i sadržaj njihovog organiziranja tijekom četrdeset i pet godina trajanja Federacije stubokom su se mijenjali. Upravo je na taj dijakronijski aspekt “srednjega trajanja” omladinskih radnih akcija posebnu pozornost obratila Reana Senjković u knjizi *Svaki dan pobjeda. Kultura omladinskih radnih akcija* (također usp. Stibilj 2015; Matošević 2015).

⁴ Udarništvo je koncept koji se vezuje uz samoprijegoran rad u privredi ili na radnim akcijama, a radi se prvenstveno o tituli, odnosno simboličkoj nagradi za “prebacivanje” standardne proizvodne norme od minimalno 30%.

što je koncept koji svoju najelaboriraniju inačicu doživljava za vrijeme predratno, odnosno poratno državno uređenih socijalizama u SSSR-u, zemljama narodnih demokracija te se također posebno artikulira u Jugoslaviji. No, indikativno je da se u elaboraciji njemačkog filozofa suvremena verzija “udarništva” izmiče iz domene “rada” te se umeće u sferu “monetarnog”, “fiskalnog” i “poreznog”, što se može interpretirati kao još jedan simptom krize rada. Jer “fiskalno udarništvo” provučeno kroz opnu dara nije samo sebi svrhom, nego bi imalo djelovati kao sredstvo “revitalizacije kolektiva” i “radikalne promjene života ljudskih bića” (Sloterdijk 2012: 101), ali pritom privilegira imućnije slojeve društva pružajući im priliku “dvostrukog dara”, onog “za primatelja, ali i darivatelja koji se obdaruje slikom svoje uzvišenosti i plemenitosti, time što je učinio i više no što je morao učiniti” (Dolar 2009: 161). Bi li, stoga, bilo svrsishodnije otići korak unatrag i u kontekstu “vitalizacije kolektiviteta”, *cum grano salis*, promisliti tradiciju rada i radnih akcija koji bi imali stajati u osnovi “fiskalnog udarništva”? Također, bi li se na taj način omogućilo participativnije sudjelovanje u važnom procesu “revitalizacije kolektiviteta” i ponovnom “buđenju empatije” u zajednicama? Iako su se omladinske radne akcije s vremenom i odmakom od perioda “obnove i izgradnje” u Jugoslaviji organizirale po principu ekskluziviteta sa sve većim naglaskom na *prestiž nauštrb obaveze* (Matošević 2015: 96–101), one su ostale sinonimom za pokušaj hvatanja u koštac s cijelim nizom infrastrukturnih, etničkih, socijalnih, egzistencijalnih itd. problema i situacija s kojima se Federacija za svojega trajanja u različitom obimu i intenzitetu morala nositi.⁵

Nadalje, radne su se akcije, a napose one obimnije, savezne, organizirale po principu zajedničkog rada akcijaša iz svih dijelova federacije kao i međunarodnih brigada ili pojedinaca,⁶ te je u tom kontekstu odista moguće govoriti o gradnji ponešto “drugačijeg kolektiviteta”. FNRJ i SFRJ, zaključuju Azra Hromadžić i Lejla Čavkić, za velik dio svojih građana nije bila “samo ‘zamišljena zajednica’ (Anderson 1991), već i opipljiva tekovina; oni su je doslovno zajednički gradili – njene putove, željeznice, mostove, zgrade i tvor-

⁵ Prve se radne akcije, pored onih ratnih, vezuju uz poraće i period obnavljanja i izgradnje infrastrukturnih objekata poput pruga, cesta, naselja, objekata itd. U načelu su trajale po mjesec dana, ali su zbog organizacijskih propusta akcijaši znali ostajati i puno duže na radilištima. Unatoč organizaciji različitih tečajeva, među kojima su se isticali oni za opismenjavanje, veći je akcent bio na značaju rada i učinjenog od kulture i dokolice. Na obnovljenim radnim akcijama koje započinju 1958. taj se odnos mijenja te sve veći prostor biva ostavljen slobodnom vremenu, kulturi, dokolici i druženju. Pored saveznih, organizirane su i radne akcije republičkog odnosno lokalnog karaktera. Omladinske radne akcije su organizirali i vodili SKOJ, USAOJ, NOJ, SSOJ (Švabić 1979: 266).

⁶ Ta je vrsta “internacionalizma” vrijedila i inverzno jer su mnogi brigadiri iz Jugoslavije i sami radili na radnim akcijama u drugim zemljama poput, primjerice, brigade Narodne omladine Jugoslavije, koja je 1947. radila u Albaniji na izgradnji 83 kilometra duge Omladinske pruge Drač–Elbasan (*Ilustrirani vjesnik*, 7. prosinca 1947.), kao i omladinca s kojim sam razgovarao, a koji je nakon sudjelovanja na “Radnoj akciji Sava ‘75 pristupio studentskoj brigadi koju je formirala Republička konferencija omladine Hrvatske u sklopu međunarodne suradnje s Bjelorusijom i koja je išla preko Politehničkog fakulteta iz Minska na radnu akciju na jezero Naroč, a tamo smo gradili tvornicu za preradu ribe” (Đ. P., akcijaš).

nice – putem organiziranih omladinskih radnih akcija” (Hromadžić i Čavkić 2016: 82). Stoga ne čudi da su i “[i]straživači radnih akcija”, naglašava Reana Senjković,

u njima prepoznali klicu novog društva: ideal tog društva, po njihovu mišljenju, već se anticipirao u razumijevanju rada na radnoj akciji, u principima uzajamnosti i solidarnosti, u sudjelovanju “svakog prema [svojim] mogućnostima”, a naposljetku i u samoj organizaciji akcije. Također, radne akcije su vidjeli kao “mjesto okupljanja, zbližavanja kroz rad, obrazovanje i zabavu, mjesto iskazivanja osobnosti, nacionalne različitosti u uslovima suradnje i bratske solidarnosti [...]”. (Grgić Bigović i dr. prema Senjković 2016: 236)

Drugim riječima, velik dio radnih akcija organizirao se po principu *dara* pa one, poradi masovnosti i dugotrajnosti, predstavljaju podesan teren za analizu, Sloterdijkovim riječima, dugotrajne edukacije o *darivanju* i *imenovanju* onih koji su u tom procesu dobrovoljno sudjelovali.⁷ Jedan od neposrednih rezultata tog procesa, ustvrdio je to još 1948. godine britanski povjesničar i brigadir Edward Palmer Thompson – promatrač i sudionik na radnoj akciji Šamac-Sarajevo – upravo je gradnja veza međunarodnog razumijevanja koje će biti inspiracija za budućnost kao i gradnja otvorene i drugarski nastrojene generacije ljudi (Thompson 1948: x). Zaključak do kojega je došao britanski povjesničar prije gotovo sedamdeset godina, a radi se pritom o idejnom začetniku i istraživaču koncepta “moralne ekonomije”, važno je u ovom kontekstu naglasiti, sukladan je novoj i revitalizirajućoj antropologiji koju Sloterdijk zagovara implementacijom dara i darivanja u suvremena i “otuđena” društva.

“DUH JE GURAO RAD NAPRIJED DOK RAD I SAM NIJE DJELOVAO OPSJEDNUT DUHOM”

Iako se o poratnim *junacima rada* poput rudara Alije Sirotanovića i Antuna Bičića ili tkalje Sonje Erbežnik može govoriti kao o sukusu, kvintesenciji, dobrovoljnosti udarničkog rada za vrijeme socijalizma, shema *darivanja* njihovih “radnih” i “povijesnih” uspjeha poglavito je bila *vertikalnog* karaktera. To prvenstveno znači da unutar dinamike darivanja, a za koju još od Marcela Maussa znamo da uključuje *obavezu* davanja, primanja i uzvratanja (Mauss

⁷ Reana Senjković navodi da je u prvom razdoblju omladinskih radnih akcija, saveznog karaktera, od 1946. do 1951. godine na radnim akcijama radilo više od 500.000 omladinaca (Brčko-Banovići 62.268 brigadira, Šamac-Sarajevo 217.234 brigadira, Nikšić-Titograd 30.000 mladih, Doboj-Banja Luka 87.000 mladih, a na Autoputu Zagreb-Beograd, prema procjenama njezinog akcijaša-sugovornika, najmanje 200.000 brigadira u tri godine (Senjković 2016: 160). Dragan Popović u tom smjeru piše kako je do 1990. “više od 2 miliona mladih jugoslovena učestvovalo u ovakvim projektima” (Popović 2013: 289).

1982: 103), nisu oni ti koji su inicirali davanje, nego su njihovi radni uspjesi, “samoprijegorna darivanja”, gotovo uvijek već bili *uzvratanje* Komunističkoj partiji, Titu i državnom vodstvu ili sistemu za *dar* slobode izboren u NOB-u. Stoga je njihova dominantna referentna točka, a s njome i barem deklarativna motivacija za pregalaštvo, uvijek superiorna, jer se dar slobode, poput dara života, ničime ne može uzvratiti. Upravo je to logika njihove “apsolutne” i “vječite” dimenzije dužništva (Matošević 2015: 129; usp. Buckley 2006; Graeber 2013: 508). No, pratiti dijakronijski razvoj ili mijene udarništva, prvenstveno znači pratiti njegovu *horizontalizaciju* koja je po pitanju darovanog, odnosno na omladinskim radnim akcijama u Jugoslaviji učinjenog, nakon njihove prve faze koja završava početkom pedesetih godina, sada i za same brigadire značila u prvom redu usredotočenost na sebi jednake akcijaše i brigade. Radni heroizam i radne akcije u novo, poratno socijalističko društvo, uvađani su gotovo simultano, pa su im i ishodišne karakteristike poput samoprijegara, iznimnog fizičkog zalaganja i entuzijazma zajedničke. No, po završetku prvog petogodišnjeg plana 1952/1953. godine, koji je ujedno značio i kraj radnog heroizma kao proizvodne vertebre u privredi, udarništvo opstaje gotovo isključivo na omladinskim radnim akcijama, gdje se uvodi niz novih organizacijskih elemenata u skladu s novim društvenim samoupravnim principom koji pridonose demokratizaciji prethodno autoritativnog rukovođenja naseljem i brigadama. Neki od noviteta uvedenih kasnih pedesetih godina su i predsjednik savjeta naselja, predsjedništvo brigadne konferencije ili savjeta naselja koji sada preuzimaju i obavezu proglašavanja brigada udarnima, što je prije bilo u nadležnosti Glavnog štaba, a gdje su, pak, u dovoljnom broju zastupljeni brigadiri pa ocjenjivanje uspjeha i davanje priznanja postaje njihova vlastita obaveza. Također, od 1961. sva se priznanja dodjeljuju samo na kraju smjene, odnosno mjeseca, a ne nakon svake dekade, dok titulu udarnika pojedinim brigadirima ne dodjeljuje više Glavni štab pa ni savjet naselja, već brigadna konferencija, to jest, “sami brigadiri svojim drugovima”, pri čemu “Glavni štab ipak daje prelaznu zastavu za najbolje naselje, i to za uspjeh na radilištu i za uspjeh u društvenom životu čime se odaje jednako priznanje radu na trasi kao i društvenoj aktivnosti” (Supek 1963: 190–192).

Iako naknadno vrlo demokratiziran, sustav nagrađivanja na omladinskim radnim akcijama od samih je početaka uvođen “*uvjerenim, kompetitivnim, drugarskim suparništvom*” poticanim osvajanjem prelazne zastavice najboljih brigada i udarničkih znački kod pojedinih radnika. *Brigade su dobivale titulu udarnih ukoliko su premašile normu za 30 posto kroz period od tri tjedna*” (Francis 1948: 36, istaknuo autor). Upravo ovakav opis podvlači samu srž udarništva, odnosa koje je kao radna kategorija uvjetovalo, ali i časti koja je inherentna toj tituli. No, i opisane *udarničke* dinamike, kao uostalom i Sloterdijkovi prijedlozi, djeluju poznato. Jer, ne radi li se tu zapravo o nekoj

vrsti potlača⁸ koji je i sam “zasnovan na načelu suparništva i nadmetanja”, “prihvaćanju izazova”, odnosno “nadmetanja u darežljivosti gdje prestacije dobijaju izrazito *takmičarsko* obeležje. Ona je obredno rasipnička i pre svega *zasnovana na načelu vraćanja većom merom*, a borba između velikaša ima prvenstveno cilj da se uspostavi hijerarhija među njima od koje će njihov klan kasnije imati koristi” (Mauss 1982: 17–18, 38, 113). Dakako, tu se ne radi u potpunosti o istovjetnim fenomenima, nego o dugom trajanju institucije ili “stanja koje je moralo postojati u velikom delu čovečanstva tokom dugotrajne prelazne faze [predmodernih na moderna društva], a koje se održalo i na drugim mestima” (isto: 140), a među inima i u socijalističkoj Jugoslaviji. No, dok je institucija potlača bila “obredno rasipnička”, rad je na radnim akcijama u svrhu *prestiza* i *imenovanja najboljih* također uspostavljen načelom “vraćanja većom mjerom”, ali ne rasipništva, trošenja i uništavanja već “radnim”, odnosno “socijalističkim takmičenjem između brigada i pojedinaca” (usp. Lenjin 1946; Anić 2010; Matošević 2015a) u svrhu izgradnje, proizvodnje i zajedništva u rivalstvu. No, zamjena rasipništva štedljivošću i prezervacijom koje karakteriziraju potlač odnosno radne akcije, iako djeluju dijametralnim principima, zapravo su samo promjena akcenta ili mjesta “potrošnje” što i jest jedno od glavnih značenja potlača. Jer dok se kod potonjeg, među ostalim, uništavaju ili daruju materijalna dobra i vrijednosti, kod omladinskog udarništva potrošnja i rasipništvo tiču se samih djelatnih subjekata, što već denotira i dominantan *samoprijegoran* idealtipski princip kojim se uspostavlja i provodi. “Duh je gurao rad naprijed dok rad i sam nije djelovao opsjednut duhom”, zapisat će na tom tragu sudionik-promatrač E. P. Thompson (1948: 3), britanski povjesničar i marksist, akcijaš na pruzi Šamac–Sarajevo. Svjedoče takvoj atmosferi i nekadašnji omladinci, članovi domaćih brigada na kasnijim akcijama – Sava ‘71:

A jedan brigadir – G. D., on je sad negdje u Dalmaciji – on je bio proglašen peterostrukim udarnikom. U jedan put je dobio pet udarničkih znački na jednoj radnoj akciji – za kulturu, za informiranje za sport i ne znam za šta je još sve

⁸ Instituciju potlača koja se bazira na principu dara, a podrazumijeva suparništvo i nadmetanje u razmjeni i uvijek većem i višem uzvraćanju u svrhu osvajanja prestiža i ponosa koji imaju presudnu ulogu u tim običajima, poglavito na primjeru zajednica u sjeverozapadnoj Americi i Polineziji, u svojem je djelu *Ogled o daru* analizirao Marcel Mauss. Razmjena je mogla poprimiti karakter darivanja materijalnih dobara, ali je mogla biti i izrazito destruktivnog, žrtvenog karaktera, a “ceo Potlač zasniavao se na *obavezama uzvraćanja*, ukoliko nije puko uništavanje. Izgleda da se na uništavanje imovine, koje veoma često ima žrtveni karakter [...] ne mora bezuslovno uzvratiti istom merom” (Mauss 1982: 114). Također, Georges Bataille je primijetio da potlač isključuje svaki vid trgovanja te je, generalno, temeljen na znatnom i razmetljivom daru bogatstava ponuđenim sa svrhom ponižavanja, nadmetanja i *obvezivanja* suparnika. Vrijednost razmjene dara proizlazi iz činjenice da primalac poklona, kako bi poništio sramotu i prihvatio izazov mora zadovoljiti obavezu ugovorenu u trenutku prihvaćanja dara i odgovoriti još važnijim darom, odnosno uzvratiti na lihtarstvo (Bataille 1992: 11).

bilo [...] za tamo na trasi četiri i još je nešto bilo. Bio je jako vrijedan, taj je radio non-stop. (Đ. P., akcijaš)

Da su zanos i radni entuzijizam mogli uzeti nekontroliranog i za ostale omladince pomalo začuđujućeg maha, govori drugi akcijaš koji se s izgradnje Autoputa Bratstvo i jedinstvo 1960. prisjetio

tipa koji je išao iz brigade u brigadu, znači, on je došao s jednom brigadom, ali nije išao kući s njom nego je sačekao drugu brigadu, priključio se drugoj brigadi, pa je otišla i ova brigada, bila je mjesec dana koliko je trajala, to počinju te radne akcije od aprila pa do oktobra, i on je radio svih tih pet-šest mjeseci. I on je uvijek išao gol do pojasa, a udarničku značku je na golo meso zakačio! Ponavljam malo čudan je bio čovjek, ali to je stvaran detalj! (R. C., akcijaš)⁹

Iz navedenih je primjera razvidno da je u kontekstu usporedbe s potlačem na djelu neka vrsta inverzije davanja između dvaju fenomena jer “ako se stvari [u potlaču] daju i uzvraćaju, to se čini zato što se daju i uzvraćaju ‘izrazi poštovanja’ – ili, kako bismo mi to rekli, ‘ljubaznosti’. No to u isti mah znači da dajući, čovjek daje *sebe*, a ako daje *sebe*, to znači da sebe i svoju imovinu duhuje drugima” (Mauss 1982: 139–140), dok na radnim akcijama čovjek koji *daje* sebe ujedno *daje* i svoju imovinu u vidu vremena i energije. Omladinci, akcijaši, rječnikom Georgesa Bataillea, odista su bili “subjekti koji se troše” (1992: xxxii). Upravo je to srž principa potlača u kontekstu (omladinskih) radnih akcija, odnosno njihove *proletarizacije*¹⁰ jer, isprva, tijekom poratnih

⁹ Upravo bojazan od pretjeranog poistovjećivanja s idealtipskim, samoprijegornim radnim principom bit će jedna od briga pri organizaciji radnih akcija od šezdesetih godina nadalje pa Rudi Supek, u tom smjeru, u negativnom kontekstu spominje “kubikašku filozofiju nekih komandanata koji smatraju da nije ništa urađeno ako norma nije prebačena 200 odsto” (Supek 1963: 194). No jesu li samoprijegor i zalaganje na radnoj akciji umanjeni takvim smanjenjem radnog učinka? Odgovor na to pitanje nužno mora biti niječan jer samoprijegor se, poglavito u drugoj fazi organizacije radnih akcija, distribuira i na ostala polja akcijaškog djelovanja kao što su umjetnički, novinarski, sportski rad itd.

¹⁰ Termin *proletarizacija* koristi i Bertrand Stiegler, ali u gotovo suprotnom smislu od ovog primjenjivog na radne akcije. Za njega je ona prvenstveno “gubitak znanja”, gdje sam radnik “svoje znanje prepušta mašini kroz proces u kojem ga se više ne može individualizirati kroz odnos s alatom i njegovim korištenjem u praksi. Radnik sada služi mašini-oruđu i upravo potonja postaje tehnička individua – u smislu da se unutar mašine-oruđa i unutar tehničkog sistema kojem pripada producira individualizacija. Ta tehnička individualizacija [...] je proces konkretizacije putem kojeg sistem industrijskih objekata postaje funkcionalno integriran i stoga transformiran – što vrijedi i za socio-tehnički milje. Proletariziran radnik je, međutim, doslovce isključen iz te transformacije – *razdvojen*, a ne *dio* tog procesa. On nije ko-individualiziran. On ne postoji. [...] Proletarizacija je proces koji uvjetuje isključivanje proizvođača iz evolucije uvjeta proizvodnje [...]” (Stiegler 2010: 64). Proces koji analizira Stiegler uvjetovan je razdvajanjem radnika u procesu proizvodnje pri čemu je jedan od rezultata njihov gubitak vještina i umješnosti i gdje “nema više potpune uključenosti osobe u rad, a još manje razvitka osobnosti” (Friedmann, prema Littler 1982: 7). Namjera radnih akcija, barem deklarativna, bila je uvijek gotovo suprotna i omogućena “tehničkom anakronijom” – zadržavanjem principa rada “primitivnom tehnologijom”, odnosno motikama, čekićima, krampovima, lopatama i *karijolama* kako bi omladinci i u kasnijim fazama akcija mogli graditi i vlastitu osobnost kroz socio-tehnički milje čijim koordinatama relativno lako mogu ovladati. Upravo je to smisao *proletarizacije* na radnim akcijama – mogućnost sudjelovanja u radnom procesu “bez vlastitih

radnih akcija, cijelo društvo nije posjedovalo materijalna sredstva kojima bi sudjelovalo u proizvodnji – doli *sebe* i vlastitog *rada*. Također, Maussova opservacija o značaju povezanosti “davanja i dugovanja sebe i svoje imovine drugima”¹¹ otvara dva zanimljiva pitanja, izrijeком ono o motivaciji/obavezi akcijaša za sudjelovanje na radnim akcijama kao i o osjećaju srama onih koji na akcije nisu otišli, a mogli su.

SRAM I MORALNI IMPERATIV

Prekrasno sam se osjećala, netko mi je priznao ono što sam radila, jer sam se zaista trudila da to dobijem i onda znate kad smo se vratili, nas su udarnike, nas su posebno, ne bih rekla, nije to nikakav poseban tretman, ali u društvu, evo, [govorili su] ide udarnik! (S. L, akcijašica)

Osjećaj ponosa kakav opisuje akcijašica na radnim akcijama Kolašin–Bijelo Polje 1964., dionici izgradnje Jadranske magistrale te na akciji gradnje Savskog nasipa u Zagrebu – Sava 1966. godine, jedna je od poželjnijih “valuta” moralne ekonomije u opticaju, izvora prestiža na radnim akcijama. Iako do suprotnih iskustava nije jednostavno doći, dakle onih koji bi opisivali neku vrstu “iznevjerene” mogućnosti sudjelovanja, upravo će takav, doduše vrlo uopćen i ni po čemu personaliziran slučaj podcrtati E. P. Thompson: “Tada je ‘groznica pruge’ zarazila ogromnu većinu potencijalnih udarnika” dok su oni “izostavljeni osjećali sram i izolaciju, pogotovo u kasnijim fazama rada kada su se momci i djevojke već šepurili značkama s Pruge, novim repertoarom pjesama i razgovorima o Vranduku i mostu na Šamcu kao i vlastitim junaštvom” (Thompson 1948: 13, istaknuo autor). Zadržimo se na Thompsonovom spominjanju “osjećaja srama i izolacije” u periodu modernizacije u kojem “nitko nije ostavljen na marginama života, i u kojem nitko nije mogao proći nesvjesno kraj sebe” (Levinas 2003: 52). Levinasov citat primijenjen na ovaj slučaj odista nije puka poetska figura, u njegovu se značenju može otkriti nova dijalektika, poratni entuzijazam konstruiran na temeljima uključenosti i masovnosti, odnosno “antropogonija” implementirana kroz kolektivitet i rad. Stoga bi se “nesvjestan prolazak kraj sebe” mogao interpretirati i kao manjak sudjelovanja u kolektivnom zamahu koji predstavljaju radne akcije, a koji je

sredstava za rad” i uz snažno otvaranje mogućnosti *dezalijenacije* kakvu Stiegler detektira i kritizira u širem i svakodnevnom industrijskom sistemu.

¹¹ U tom kontekstu bi valjalo nanovo promisliti, primjerice, inicijativu *The giving pledge*, koju su promovirali Bill Gates i Warren Buffet od 2010., prema kojoj bi najbogatiji ljudi svijeta, a počevši s 400 najbogatijih Amerikanaca prema Forbesovoj listi, dali u zalog pola svojeg imetka tijekom života ili nakon smrti (<http://fortune.com>; <http://givingpledge.org>). Ta vrsta donacije ili “filantropikalizma” (Sloterdijk 2012: 99), prema teoriji potlača, više ne bi bila njihova dobra volja, nego obaveza i dug, a polovica imetka zasigurno revidirana kao optimalna.

u isto vrijeme bio “garancijom” razvoja individualnih kapaciteta. Upravo je sram, koji Thompson ističe, zbog neodlaska momaka i djevojaka, u njihovom slučaju na radnu akciju izgradnje željezničke pruge, ujedno i “otkrivanje manjka volje”¹² i, ako slijedimo Levinasa u njegovoj analizi, “postojanje koje traži ispriku jer ono što sram otkriva upravo je bitak koji se otkriva” (Levinas 2003: 65, istaknuo autor). Stoga, gdje postoji sram, postoje isprika kao i mogućnost, otvorenost k sudjelovanju i doprinosu. Sram je u ovom kontekstu zasigurno označiteljem mogućnosti promjene i participacije te neka vrsta, doduše u poraću ne odveć često artikulirane, intermedijarne i prenosničke faze između bezvoljnosti i entuzijazma u procesu stvaranja novih socijalističkih ljudi. Iz tog se razloga sram u kontekstu koncepta davanja i dugovanja može također tumačiti i reakcijom na “moralni pritisak” (Thompson 1948: 13), odnosno priznavanjem greške, promašaja i neobaziranja na činjenicu “da se sebe i svoju imovinu” zapravo “duguje drugima” (Mauss 1982: 139–140), a posljedično i kajanjem za nesudjelovanje i nedjelovanje u procesu *uzvraćanja*. Upravo je to sastavni dio “moralne ekonomije”, ali i “simboličkoga rada”¹³

¹² “Volju i njezine prezentacije kao neizostavne karakteristike perioda o kojem pišemo treba razumijevati konstitutivnim elementima produkcije i uspjeha, ona nije puko sredstvo, pozitivan impuls koji jednostavno prethodi *nota bene* nikada ‘bezlično’ obavljenom zadatku, koliko i cilj sam. Jer, gdje je volja tu je već i sam uspjeh, mogla bi glasiti onodobna antropološko-proizvodna maksima. Primjerice, sagledan iz tog rakursa negativan lik brigadira Vujketa u filmu Gustava Gavrina *Život je naš. Ljudi s pruge*, nije onaj koji ne uspijeva ili ne može, već onaj koji odbija, nema volje pomoći i ravnodušan je prema brigadirima koji rade i nedjeljom kako bi brže probili tunel Vranduk” (Matošević 2017). Drugim riječima, da se nadovežemo na posljednji dio citata, mogli bismo reći da je Vujke u potpunosti negativan lik upravo iz razloga što kod njega ne vidimo sram poradi nesudjelovanja. No, koliko su ponos i sram “moralne valute” izrazito visoke vrijednosti u kontekstu poratnog radnog entuzijazma, radnih akcija i udarništva pokazuje upravo činjenica da ih gotovo uvijek prati karakter dobrovoljnosti, ali i pozivanja, ponekad i poimence, pojedinaца koji se nisu osjetili interpeliranim i nisu pregalačkim radom sudjelovali u ostvarivanju “povijesnih uspjeha” (usp. Matošević 2011: 189–190).

¹³ Ta je sintagma podsjetnik na simpatičnu anegdotu koju je zabilježio E. P. Thompson: “Po dolasku na Prugu ispričali su nam zanimljivu priču o jednoj brigadi (bez imena, bez kazne [*no names, no packdrill*]). Čim su došli pokazali su im nastambe i nasip gdje je rad već bio u procesu.

“Aha! To je veličanstveno! Kako inspirativno!” Pokazan im je i alat koji su trebali koristiti.

“Kako zanimljivo! I da, kako primitivno!” Alat im je pokazan još jedanput.

“No, što je to? Trenutak, molim vas. Ne razumijemo”.

“Ovo je mjesto gdje ćete živjeti, drugovi, a ovo je vaš alat. Možete organizirati rad prema vašim željama.”

“Ali, što je to? Mi smo shvatili da ćemo dolaskom ovamo sudjelovati samo u *simboličkom radu* [*travail symbolique*]” (Thompson 1948: 27). Pa ipak, iako ne znamo je li neimenovana brigada sudjelovala i u “stvarnom”, “realnom” radu, zasigurno su i samim svojim dolaskom sudjelovali u onom simboličkom jer se rad u tom razdoblju konstruirao kroz “višeznačje” te su radni uspjesi, pokušaji i sama volja da se ostvare uvijek interpretirani ujedno i konotacijama višega reda poput “drugarstva”, “međunarodnog povezivanja i suradnje”, “zajedništva”, “napretka” itd. Druga strana tog “simboličkog rada” izvire iz, uvjetno rečeno, individualnog zalaganja u radu na trasi, a za koji se primaju simboličke nagrade poput imenovanja, odlikovanja, prelaznih zastavica ili pohvala, a kulminiraju udarničkim titulama. Upravo je simbolički rad udarničkih titula nakon odlaska s trase posebno zanimljiv teren, odnosno, nanovo riječju akcijašice: “nas su udarnike, nas su posebno, ne bih rekla, nije to nikakav poseban tretman, ali u društvu, evo, ide udarnik!” (S. L., kazivačica). Možemo reći da akcijaški, udarnički rad “radi” i nakon povratka s trase u vidu *prestiza* upravo jer, pored zalaganja, konotira i cijeli prethodno spomenuti niz “višega reda”. Ipak, valja primijetiti da mjesto geneze tih važnih konotacija može biti isključivo trasa koja djeluje kao “rigidni označitelj” (Žižek 2002: 138), a ne obrnuto, što u krajnjoj instanci govori u prilog *proletarizacije* radnih akcija,

koji je uvelike bio djelatan na omladinskim radnim akcijama tijekom gotovo pola vijeka njihovog organiziranja u socijalističkoj Jugoslaviji.

Dok je britanski povjesničar 1948. godine mogao pisati o “moralnim poticajima” i dobrovoljnom radu na trasi, već krajem 1950-ih godina Dragić Kačarević će u tekstu “Dobrovoljni fizički rad omladine – sekundaran proizvodan oblik oslobođenja rada” primijetiti da iako se zemlja razvija u smjeru komunizma:

Višak se rada i društvena podela rada ne mogu ukinuti dekretom niti se [...] sličnim putem može postići opšta obaveza rada. U uslovima izgradnje socijalizma u našoj zemlji, viškom rada neposrednih proizvođača i dalje se pribavljaju materijalna dobra za izdržavanje neproduktivnih članova društva, dakle omladine koja se školuje i slojeva oslobođenih od “stvarnog rada”. Međutim, kako ovi drugi vrše svoje neproduktivne funkcije u interesu neposrednih proizvođača, višak rada je izgubio svoj klasni, antagonistički oblik u kome je predstavljao cilj i motiv privredne aktivnosti u celini. [...] *Učešćem u dobrovoljnom fizičkom radu, koji neposredno i posredno utiče na čitavu oblast materijalne proizvodnje, naša omladina, u prvom redu ona koja se školuje, u krajnjoj liniji, preuzima na svoja pleća deo viška rada bi za nju morali da izvrše neposredni proizvođači tj. postaje povremeni produktivni radnik ili drugim rečima, s obzirom da je njen rad besplatan, a delimično i jeftiniji od plaćenog rada, povremeno dobrovoljno sama snosi svoju prirodnu potrebu rada.* Time stvara ne samo moralno-vaspitne nego i materijalne pretpostavke svoga i opšte-društvenog približavanja opštoj dužnosti rada s jedne strane, a s druge doprinosi ubrzavanju procesa odumiranja viška rada. (Kačarević 1959: 65–66, istaknuo autor)

Značaj Kačarevićevog citata iz rada nagrađenog na natječaju CK NOJ povodom Dana mladosti 1959. leži u nekoliko važnih točaka, a napose u onima koje bi se ticale motivacije ili obaveze omladinaca za odlazak na radne akcije, “dobrovoljan fizički rad”. Ono što je u njegovom tekstu posebno zanimljivo upravo je, s jedne strane, intenzifikacija argumenata o nužnosti “dobrovoljnog sudjelovanja” te, s druge, naglasak na općedruštvenom anticipacijskom karakteru takve participacije. Drugim riječima, Kačarević je zagovarao tezu da se u radnim akcijama mora vidjeti “još ne sasvim razvijene komunističke zajednice” (Senjković 2016: 306; usp. Šuvar 1961: 21), ali je i “moralnu obavezu” kakvom su one uvijek protkane ispunio sasvim novim, za temu ovoga rada izrazito važnim sadržajem. Potonja u njegovoj verziji poseban naglasak stavlja na premreženost “morala i ekonomije”, odnosno efektivno dugovanje koje “neproduktivni članovi društva, omladina koja se školuje

jedne od ishodišnih točaka generiranja “pozitivnih karakteristika i vrijednosti” u kontekstu društva koje se u svojem širem kontekstu stubokom mijenjalo pa čak i u potpunosti odmaknulo od sustava vrijednosti kakav je zagovaran na radnim akcijama.

i slojevi oslobođeni od ‘stvarnog rada’” imaju prema širem društvu i onim slojevima koji “stvarno rade” i proizvode “višak vrijednosti”, a iz kojega se, čitljivo je između redaka citata, snosi trošak njihovog školovanja i trenutne “neproduktivnosti”. Dobrovoljnost je, dakle, svedena na nužnost podmirivanja “materijalnoga duga” i, čini se, uopće ne računa na mogućnost njegove saldacije kroz duže vremensko razdoblje. Stoga možemo zaključiti da prema Kačareviću “produktivno” društvo ispostavlja “račun”, a “neproduktivni” dijelovi društva ga “dobrovoljnim radom” odmah moraju podmiriti. U toj se varijanti, dakle, gotovo uopće više ne radi o “moralnom kreditiranju” s mogućnošću pregovaranja o vlastitom odlasku na dobrovoljan rad, nego o instant *quid pro quo* transakciji, odnosno “varijaciji [...] etičkog imperativa – Možeš, zato što moraš!” (Žižek 2002: 222). U Kačarevićevoj viziji motiva za odlazak na radne akcije, stoga, nema više mjesta *sramu*, a posljedično niti mogućnosti za proces i otvaranje subjekta-budućih akcijaša k uvidu u “moralno ispravno” djelovanje. Rezultat takvog naputka o dokidanju dobrovoljnosti pri odlasku na radne akcije i svesrdnom zalaganju u radu na trasi, da je ikada zaživio u praksi, bio bi upravo ukidanje osjećaja velikodušnosti i ponosa koji je kod akcijaša gotovo sveprisutan. Jer upravo je dobrovoljnost odlaska i sudjelovanja mogla činiti razliku između ponosa i srama, a time i uspostaviti (ne)formalne hijerarhijske odnose među uspješnim udarnicima i onima s manje radnoga elana, snage ili sposobnosti. Ipak, valja naglasiti da je Kačarevićev tekst tim interesantniji, ne samo jer predstavlja neku vrstu odmaka od pravila zagovaranja odlaska na akcije i dobrovoljan rad koji, osim u pojedinim slučajevima poratnih akcija, nikada nije bio striktan, nego i jer jedna od tendencija njihovog kasnijeg organiziranja jest upravo “seleksijski” pristup poput radne akcije izgradnje Autoputa Bratstvo i jedinstvo 1959. godine (Supek 1963: 170; Kovačević 1981: 204). Ali i unatoč tomu što je njihova organizacija tijekom svih dekada patila od mogućih nedostataka ili ozbiljnih problema, a gdjekad čak i od rizika po zdravlje i život akcijaša (Nametak 2014: 442; Senjković 2016: 141–142, 160–161), na omladinske radne akcije nužno se u kontekstu “vitalizacije kolektiva” mora gledati kao na cjelinu i ideju koja uvijek ostaje veća od pukoga zbroja postignutih infrastrukturnih uspjeha.

VIŠAK RADA, VIŠAK VRIJEDNOSTI

Ideja da jugoslavenska federacija za velik dio svojih građana nije bila samo “zamišljena zajednica”, već i nadasve opipljiva tekovina za one koji su je doslovno tijekom gotovo pedeset godina trajanja zajednički gradili i putem organiziranih omladinskih radnih akcija (Hromadžić i Čavkić 2016: 82), intrigantan je teorijski uvid u moguće, ali i ciljane praktične antropološke

rezultate akcija. Ta se ideja konstruira kao kontrapunkt onoj Benedicta Andersona o naciji kao zamišljenoj i izmišljenoj političkoj zajednici jer, kako tvrdi, “zamišljena je svaka zajednica veća od primordijalnog sela u kojem se svi poznaju (a možda su zamišljene i one)” (Anderson 2000: 27). Dakle, njegova teza o naciji kao zajednici koja je izmišljena jer je za vlastite članove međusobno anonimna, radnim akcijama dobiva svoju dvostruku antitezu – s jedne strane, rad i aktivnosti na radnim akcijama odista se mogu interpretirati manevrom “osvještavanja ili stvaranja zajednice” ili pokušajem vitalizacije vrlo široko shvaćenog kolektiva, dok se, s druge strane, taj rad gotovo nikada ne zagovara ili implementira u monokromnim etničko-nacionalnim terminima. Dapače, jedna od njegovih karakteristika upravo je internacionalizam i međunarodna suradnja, shvaćen gotovo u pravilu u federativnim, ali i širim europskim i svjetskim razmjerima.¹⁴ Dakle, upravo je sudjelovanje na “organiziranim platformama darivanja” kakve su bile omladinske radne akcije, a koje su podrazumijevale jedno- ili višemjesečno intenzivno radno druženje izvan vlastitog mjesta boravišta, omogućavale vitaliziranije poimanje zajednice. O barem djelomičnom uspjehu tih projekata, poistovjećivanju akcijaša s “novom zajednicom”, odnosno stvaranju “nove kolektivne antropologije” čija je pripadnost bila determinirana ne rođenjem ili krvlju, već su-djelovanjem, govori u prilog “tuga kojom su bili protkani brigadirski rastanci pa su mnogi mladići i djevojke s nestrpljenjem iščekivali sljedeće ljeto i novu radnu akciju, dokad će se s nostalgijom sjećati prethodne, dok je Rudi Supek ustanovio da su ‘odlazili s lijepim uspomena i obećavali da će ponovo doći’” (Senjković 2016: 284). Možda bi se takvima morala interpretirati i mnogobrojna pisma koja su omladinci-akcijaši izmjenjivali i u kojima su izražavali i potvrđivali “prijateljstvo, ponos učinjenim unatoč problemima na koje su nailazili”, ali se i međusobno “pozivali u goste da i mimo radnih akcija prodiskutiraju o

¹⁴ Edward Palmer Thompson pisat će o prisustvu međunarodnih radnih brigada na pruži Šamac-Sarajevo među kojima su i “[b]ritanska, francuska, bugarska, brigada grčkih izbjeglica, danska, mađarska, palestinska (Židovi i Arapi), rumunjska, tršćanska, češka, talijanska, kanadska, belgijska, poljska, švedska i albanska. Također, bilo je i manjih radnih grupa iz drugih zemalja – Australije, Holandije, Indije, Švicarske, Zapadne Indije i Austrije. Nije bilo brigada iz Njemačke. Sovjetski Savez nije poslao niti jednu brigadu, jer, kažu mi, Rusi nisu željeli davati podstreka neprijateljskim prigovorima da su istočne demokracije pod njihovom dominacijom. [...] Također nam je bilo žao što američki State Department nije dozvolio (na temelju mizernih argumenata da ne mogu ‘zaštititi’ svoje građane!) američkoj mladeži da uđe u Jugoslaviju. Jedan ili dva studenta na radu u Europi uspjeli su se provući i bili su dobrodošli raditi s našom brigadom” (Thompson 1948: 25). O “inostranim brigadama” na gradnji Autoputa Bratstvo i jedinstvo izvještavao je i *Ilustrirani vjesnik* gdje su “članovi švicarske brigade ‘Pestolozzi’ [Pestalozzi] već prvoga dana premašili normu od 144%”, “jednu od najljepše uređenih baraka imali Lužički Srbi i Britanci”, a “već proglašena udarnom na radnoj akciji Šamac-Sarajevo, danska brigada pridružit će se radu na Auto-putu” (*Ilustrirani vjesnik*, 8. listopada 1948.). Također, Zoran Tadić snimio je film *Amerikanka* o djevojci Ann iz Kansas Cityja u Missouriju koja je sudjelovala na radnoj akciji Sava 1970. i zbog ljubavi ostala u Hrvatskoj (Tadić 1970. Za ovu informaciju zahvaljujem kolegici Reani Senjković). Internacionalizam je, stoga, jedna od konstantnih karakteristika organizacije radnih akcija.

svemu” (privatno pismo, S. L., Zagreb, 3. rujna 1966.).¹⁵ Zadržavanje kontakata među brigadirima nakon odlaska s trase bilo je potaknuto i praksom bratimljenja među brigadama:

Da, na primjer u Kolašinu mi smo bili smješteni na toj dionici Kolašin–Bijelo Polje, u jednom naselju Kruševo se zvalo, neposredno prije Bijelog Polja, uz rijeku Lim je bilo naselje, i u tom našem naselju [...] bila je brigada iz Beograda, bila je brigada iz Dalmacije, neke mješovite brigade su bile, formirane iz više mjesta, ali za ove Beograđane se sjećam jer smo se s njima bratimili, a onda su se brigade na samim akcijama bratimile sa onima s kojima su se najbolje našle. Miješale su se [brigade], to da. Ostajali su neki odnosi među ljudima koji su bili u tim brigadama, pojedinačno. Tako da sam ja kod mene imala prijatelje koji su iz te beogradske brigade koji su bili nakon trideset godina. Oni su dolazili kod mene. Da, sve do ovog rata. Nakon toga smo, nažalost, tijekom rata izgubili kontakt. (S. L., akcijašica)

Do ovakvih primjera nije teško doći, poticanje drugarstva bilo je jedan od eksplicitnih ciljeva radnih akcija, no njihov bi “višak vrijednosti” valjalo tražiti upravo u osvještavanju vrlo široko postavljenog koncepta zajednice ovjerenog zajedničkim radom prethodno međusobno nepoznatih pojedinaca i brigada. Vjerojatno bi bez takve masovne, dobrovoljne i dugotrajne institucije davanja i sam koncept jugoslavenske federacije kao zajednice u mnogočemu ostao manje premrežen, ali i manje autentičan.¹⁶

¹⁵ Ili kao što je to iskazao drugi akcijaš: “Mi smo volili svoju zemlju tako što smo nešto korisno za nju radili, a danas su najveći domoljubi najveći nasilnici i oni koji najviše krađu. Nemojte me krivo shvatit, ali što znači domoljublje koje se na takav način iskazuje?” (R. C., akcijaš). Iako je sugovornik otvorio izrazito važno pitanje razumijevanja, zamišljanja i performiranja domoljublja u socijalizmu i nakon, tom se komparativnom osi neću u ovom tekstu baviti. No, valja nanovo napomenuti da je svaka generacija akcijaša sebe percipirala drukčijom od one prethodne ili sukcesivne. Kao što mi je omladinac na Autoputu Bratstvo i jedinstvo posvjedočio osjećaj avangardnosti i superiornosti u odnosu na generacije koje su gradile željezničke pruge jer su u očima njegove generacije bile simbolima prošlih vremena, odnosno 18. i 19. stoljeća, Reani Senjković je kazivač-akcijaš na poratnim akcijama povjerio sličan doživljaj nedostatnosti, ali sada rada na kasnijim, obnovljenim akcijama: “Mi smo bili i jesmo ponosni što smo sagradili! Kada su omladinci počeli raditi na Savi i među ostalim ozelenjivali Zagreb, primijetio sam kako oni po travnjacima bacaju gnoj. Tada sam rekao jednom rukovodiocu: mi smo ponosni što smo gradili ceste i pruge, a kako će se ovi omladinci hvaliti da su razbacivali gnoj po Zagrebu!” (M. M., prema Senjković 2016: 283).

¹⁶ Na tom je tragu sasvim točno Peter Sloterdijk u tekstu *Tractatus Philosophico-Touristicus* podcrtao suvremenu važnost putovanja, turizma i njegovih mogućih političkih implikacija u Europskoj uniji koja se širi: “Politički entitet Europe bez sukladne turističke konkretizacije ostao bi za svoje građane ništa drugo do apstraktna, ako ne i neautentična izmišljotina. U tom smislu projekt postizanja ekonomskog, političkog i kulturnog ujedinjenja u Europi je dubinski prožet osnovnim principom moderniteta, demokratizacijom luksuza. Bez široke količine podrazumijevajuće i nediskriminirajuće mobilnosti građana, ideja integriranog prostora koji se proteže od Atlantika do Bospora i Sjevernog do Egejskog mora ne bi se mogla materijalizirati u dovoljnoj mjeri” (Sloterdijk 2009: 271–278). Iako potonji citat uvelike vrijedi i za Federaciju, razlika između turizma, “uvjetne ksenofilije” i jedno- ili višemjesečnih boravaka na radnim akcijama, da se zadržim samo na najočitijem, upravo je stupanj i način involviranosti – dok je turist prvenstveno sveden na potrošača od kojeg se ne očekuje da ostavi dublji trag u destinaciji gdje gostuje, smisao akcijaških boravaka bio je upravo suprotan – izgradnja i doprinos intenzivnim zalaganjem jedan su od

ZAKLJUČAK

Zagovaranje i elaboracija potrebe da se “letargični kolektivi vitaliziraju”, možemo zaključiti, gotovo uvijek je ujedno i poziv na njihovo novo osmišljavanje. Isto vrijedi i za Sloterdijkove argumente o umetanju koncepata dara i darivanja u svakodnevnicu, ali za razliku od radnog primjera razvijanog u ovom tekstu, sada u eksplicitno, *nota bene*, nacionalnim i fiskalno-novčanim terminima. Pa ipak, ako je cilj njegove argumentacije – kako i sam tvrdi – vitalizacija kolektiva, je li sredstvo kojim zagovara taj proces dostatno? Odnosno, može li takvo, u konačnici, “fiskalno udarništvo” osmišljeno prema primatu imetka odista djelovati kao vezivno tkivo ili otvara prostor novim nejednakostima, društvenim i klasnim disproporcijama? Sagledano iz rakursa strukture *dara* odgovor na ta pitanja je negativan, jer “darovima se uspostavlja hijerarhijski odnos između poglavica i vazala, vazala i vlasnika. Darovati znači pokazati svoju superiornost, biti veći, viši, *magister*; prihvatiti, a ne uzvratiti većom merom znači podrediti se, postati štitićenik i sluga, postati mali, pasti niže (*minister*)” (Mauss 1982: 207). Iz tog razloga umetnuti dar isključivo u *fiscus* znači potvrditi dano hijerarhijsko stanje kao i odnose moći u društvu, a ne njegovu revitalizaciju. Pa ipak, unatoč tomu, Sloterdijkove nas provokativne teze, čitamo li ih iz rakursa teme predložene u ovome radu, mogu podsjetiti na slojevit značaj radnih akcija koji se nipošto ne iscrpljuje u infrastrukturnome primatu. Tim je fenomen ORA zanimljiviji jer, s jedne strane, otvara cijeli niz “nesvakidašnjih avangardnih” karakteristika poput nagovještaja budućeg pravednijeg, egalitarnijeg i dezalijeniranog društva dok, s druge, dio njihovih značajki vuče korijenje iz predindustrijskih društava u kojima nije bilo “prodaje u pravom smislu riječi” pa potlač, s kojim smo ga doveli u široko postavljenu vezu, i njegove varijante jesu “načelo razmene-darivanja” u onim društvima koja još “nisu dospela do individualnog ugovora, do tržišta kojim kruži novac, do prodaje u punom smislu reči, a pogotovu do pojma cene koja se određuje novcem određene težine i propisane količine zlata ili srebra” (isto: 140–141). No, “nadmetanje u velikodušnosti” (Graeber 2013: 129) u slučaju koncepta radnih akcija bilo je prvenstveno nadmetanje u davanju sebe, vlastitog vremena, truda i energije kroz “socijalističko takmičenje”, odnosno *proletarizaciju rada* koja je opstala kroz gotovo sve faze njihova organiziranja. Upravo ta vrsta mogućnosti, stvaranja okosnice unutar koje bi svatko mogao djelovati ili imao što za dati, čini jedan od značajnih rukavaca suvremene demokratizacije darivanja što u konačnici, uz više ili manje uspješne ishode, ipak ostaje sinonimom za promišljanje vrlo široko postavljene zajednice i njezine budućnosti.

njihovih eksplicitnih ciljeva iz kojeg i proizlazi osjećaj “relativne udomaćenosti” u mjestima “nekadašnje izgradnje” o kojem bivši akcijaši svjedoče.

NAVEDENA LITERATURA I IZVORI

- Anderson, Benedict. 2000. *Comunità immaginate. Origini e fortuna dei nazionalismi*. Roma: Manifestolibri.
- Anić, Tomislav. 2010. *Radništvo i propaganda. "Socijalističko takmičenje" u Hrvatskoj 1945. – 1952.* [Doktorska disertacija]. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Bataille, Georges. 1992. *La parte maledetta. (Preceduto da La nozione di dépense)*. Torino: Bollati Boringhieri.
- Buckley, Mary. 2006. *Mobilizing Soviet Peasants. Heroines and Heroes of Stalin's Fields*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Dolar, Mladen. 2009. *O škrтости i o nekim s njom povezanim stvarima*. Zagreb: Antibarbarus.
- Francis, Bill. 1948. "Work". U *The Railway. An Adventure in Construction*. Edward Thompson, ur. London: British-Yugoslav Association.
- Graeber, David. 2013. *Dug. Prvih 5000 godina*. Zaprešić: Fraktura.
- Hörisch, Jochen. 2007. *Teorijska apoteka. Pripomoć upoznavanju humanističkih teorija posljednjih pedeset godina, s njihovim rizicima i nuspojavama*. Zagreb: Algoritam.
- Hromadžić, Azra i Lejla Čavkić. 2016. "Relikvije buduće prošlosti. Prazni Dom penzionera u Bihaću". *Holon* 6/1: 77–99.
- Gillette, Arthur. 1968. *One Million Volunteers. The Story of Volunteer Youth Service*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Kačarević, Dragi. 1959. "Dobrovoljni fizički rad omladine – sekundaran proizvodan oblik oslobođena rada". *Naše teme* 3: 64–74.
- Kovačević, Ljiljana. 1981. "Auto-put bratstva i jedinstva". U *Jugoslavija 1941–1981*. Ljiljana Kovačević, ur. Beograd: Ekspost press, 204–205.
- Lenjin V. I. i J. V. Staljin. 1946. *O socijalističkom takmičenju*. Beograd, Zagreb: Kultura (Biblioteka marksizma-lenjinizma).
- Levinas, Emmanuel. 2003. *On Escape/ De l'évasion*. Stanford: Stanford University Press.
- Littler, Craig L. 1982. *The Development of the Labour Process in Capitalist Societies*. London: Heinemann Educational Books.
- Matošević, Andrea. 2011. *Pod zemljom. Antropologija rudarenja na Labinštini u XX. stoljeću*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli.
- Matošević, Andrea. 2015. "Omladinske radne akcije. kontinuiteti i odmaci iz iskustva *akcijaša*". *Traditiones* 44/3: 93–111.
- Matošević, Andrea. 2015a. *Socijalizam s udarničkim licem. Etnografija radnog pregalaštva*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Matošević, Andrea. 2017. "Rezidualni posrednici na omladinskim radnim akcijama. Utopija, dijalektika i vrijeme". U *Stvaranje socijalističkoga čovjeka. Hrvatsko društvo i ideologija jugoslavenskoga socijalizma*. Igor Duda, ur. Zagreb: Srednja Europa. [rukopis].
- Mauss, Marcel. 1982. *Sociologija i antropologija, 2. Ogled o daru. Oblik i smisao razmene u arhaičkim društvima*. Beograd: Prosveta.
- Nametak, Muhamed. 2014. "Uloga omladinskih radnih akcija u stvaranju socijalističkoga društva u Bosni i Hercegovini 1945.–1952. godine". *Časopis za suvremenu povijest* 3: 437–452.
- Popović, Dragan. 2013. "Omladinske radne akcije kao ideološki (udarnički) turizam". U *Sunčana strana Jugoslavije. Povijest turizma u socijalizmu*. Hannes Grandits i Karin Taylor, ur. Zagreb: Srednja Europa, 289–313.

- Senjković, Reana. 2016. *Svaki dan pobjeda. Kultura omladinskih radnih akcija*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Srednja Europa.
- Sloterdijk, Peter. 2009. "Tractatus Philosophico-Touristicus". U *Trends and Issues in Global Tourism*. Roland Conrady i Martin Buck, ur. Verlag Berlin Heidelberg: Springer, 271–278.
- Sloterdijk, Peter. 2012. *La mano che prende e la mano che dà*. Milano: Raffaello Cortina Editore.
- Stibilj, Matjaž. 2015. *Bratstvo na delu. Delovne enote Cone A Julijske krajine*. Trst: Založništvo tržaškega tiska ZTT-EST.
- Stiegler, Bertrand. 2010. *For a New Critique of Political Economy*. Cambridge: Polity.
- Supek, Rudi. 1963. *Omladina na putu bratstva. Psiho-sociologija radne akcije*. Beograd: Mladost.
- Šušar, Stipe. 1961. "Obrazovni značaj Auto-puta za seosku omladinu". *Naše teme* 1: 19–41.
- Švabić, Mihajlo. 1979. "Omladinske radne akcije – škola socijalističkog vaspitanja". U *Revolucionarni put Partije. Šezdeset godina razvoja i borbe KPJ (SKJ) i SKOJ-a*. Niko Milovanović, ur. Split: Komitet organizacije SKJ u JNA, Politička uprava SSNO, 266–272.
- Thompson, Edward. 1948. *The Railway. An Adventure in Construction*. London: British-Yugoslav Association.
- Žižek, Slavoj. 2002. *Sublimni objekt ideologije*. Zagreb, Sarajevo: Arkzin, Društvo za teorijsku psihoanalizu.
- <http://fortune.com/2010/06/16/the-600-billion-challenge/>
- <http://givingpledge.org/media.aspx>

Intervjui

- Đ. P., intervju vođen 27. svibnja 2014.
- R. C., intervju vođen 31. svibnja 2013.
- S. L., intervju vođen 10. svibnja 2013.

Filmografija

- Tadić, Zoran. 1970. *Amerikanka*. Zagreb: Gradska konferencija SOH.

Štampa

- Ilustrirani vjesnik* – "Prema Omladinskoj pruzi Drač-Elbasan", 7. prosinca 1947.
- Ilustrirani vjesnik* – "Inostrane omladinske brigade na gradnji Auto-puta 'Bratstvo i jedinstvo'", 8. listopada 1948.

Ostalo

- S. L., privatno pismo, Zagreb, 3. rujna 1966.

MORE THAN THE SUM OF INFRASTRUCTURAL ACHIEVEMENTS: YOUTH WORK ACTIONS AND THE PHENOMENOLOGY OF THE MORAL GIFT ECONOMY

SUMMARY

The analysis of youth work actions, one of the most long-lived and widespread phenomena in socialist Yugoslavia, primarily means dealing with the principle of workers' willingness to participate in them, during their organizational lifetime of nearly fifty years. Although the declarative reasons for the organization of youth work actions were often infrastructural, the result was always, and above all, of an anthropological nature. In other words, self-sacrifice, working enthusiasm and zeal as well as socialist competitions, as inherent and not only declarative parts of work actions, were articulated on the principle of a gift. Its tripartite structure consists of giving, accepting but above all of returning, and this is why the concept of moral economy is also inherent to work actions. However, in contrast to Potlatch or other pre-industrial institutions, in work actions we notice a switch from wastefulness to frugality. Although they might appear as diametric principles, the difference between Potlatch and work actions is embedded in the place of "consumption". While Potlatch implicitly includes the destruction of or giving away material goods and values in order to gain honour and prestige, youth shock-work implies wastefulness from the very working subjects with the same goal. This is also denoted by the self-sacrificial [*samoprijegoran*] principle of its articulation. This sort of *proletarization* of many individuals had far reaching repercussions for the community in a broad sense of the word.

Keywords: youth work actions, gift, moral economy, shame, community